

şûlû'l-medenî, s. 112). Bununla birlikte bu mücadelenin de ahlâkta değeri büyüktür. Çünkü İhvân-ı Safâ ve Gazzâlî'nin de belirttiği gibi, istisnâ bazı kabiliyetler-meselâ peygamberler- içinde umumiyetle insanları sıradan hazırlar talep etmeye ve bunlarla yetinmeye eğilimli bir tabiatla yaratılmışlardır. Bu hazırları aşarak ahlâkî yetkinliğe yönelmeleri ancak nef-sânî taleplerine karşı mücadele vermeleri ve bu sayede erdemli davranışların kendilerinde yerleşip tamamen alışkanlık, tabiat ve karakter haline gelmesiyle mümkün olur (İhvân-ı Safâ, I, 334). Bu olgunluğa ulaşanlar için başlangıçta nefislerini baskı altında tutarak yapmaya gayret ettikleri iyilikler itiyat haline gelecek ve onları artık severek yapacaklardır (Gazzâlî, III, 56-57).

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, III, 68, 76; Tirmizî, "Tefsîr", 9/8; Ebû Dâvûd, "Şalât", 28; Kindî, *Risâle fi'l-Hile li-def'i'l-aḥzân* (nşr. Mustafa Çağrırcı), İstanbul 1998, s. 10-34; Fârâbî, *Fuṣṣûlû'l-medenî* (nşr. D. M. Dunlop), Cambridge 1961, s. 108-113, 164; a.mlf., *Taḥşîlû's-sa'âde* (nşr. Ca'fer Âl-i Yâsîn), Beyrut 1403/1983, s. 67; İbn Miskeveyh, *Tehzîbû'l-aḥlâk* (nşr. İbnü'l-Hatîb), Kahire 1398, s. 27, 46, 51; İbn Sînâ, *en-Necât* (nşr. M. Takî Dânişpejûh), Tahran 1364 hş./1985, s. 693; İhvân-ı Safâ, *er-Resâ'il*, Beyrut 1377/1957, I, 332-335, 366-367; Gazzâlî, *İḥyâ'*, III, 53-64; İsmâil Fennî, *Lugatçe-i Felsefe*, İstanbul 1341, s. 298; Cemil Sabîbâ, *el-Mu'cemû'l-felsefî*, Beyrut 1982, II, 40, 41; M. Abdullâh Draz, *Kur'an Ahlâkı* (trc. Emrullah Yüksel - Ünver Günay), İstanbul 1993, s. 38-41.

MUSTAFA ÇAĞRIRCI

İ'TİZÂL

(bk. MU'TEZİLE).

İTKÂN

(bk. MÜTKİN).

el-İTKÂN

(الإتقان)

Süyûtî'nin
(ö. 911/1505)

Kur'an ilimlerine dair eseri.

Kur'an ilimleriyle ilgili bütün konuları içine alan müstakil bir eserin bulunmadığı kanaatiyle böyle bir eser yazmayı düşündüğünü söyleyen müellif, hocalarından Kâfiyecî'nin tefsir ilimlerine dair muhtasar eserini ve Abdurrahman b. Ömer el-Bulkinî'nin oldukça hacimli *Mevâkı'u'l-ʿulûm min mevâkı'u'n-nû-*

cûm'unu incelemiş, bunlardan ikinci kitapta muhtasar bulduğu konuları genişleterek ve yeni konular ilâve ederek önce *et-Taḥbîr fi 'İlmi't-tefsîr*'ini yazmıştır (872/1467-68). Daha sonra Bedreddin ez-Zerkeşî'nin bu alanda yazılan ilk müstakil eser olan *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* adlı kitabını gören ve Kur'an ilimlerine dair çalışmalarını bu eseri örnek alarak sürdüren Süyûtî, *el-Burhân*'dan daha muhtevalı ve daha düzenli olduğunu söylediği *el-İtkân*'ı, hazırlamakta olduğu *Mecmâ'u'l-bahreyn ve maṭla'u'l-bedreyn* adlı büyük tefsirine mukaddime olmak üzere kaleme almıştır (*el-İtkân*, I, 3-14; *et-Taḥbîr*, neşredenin girişi, s. 12-13).

Telifi sırasında İbn Cerîr et-Taberî, İbn Ebû Hâtim, İbn Merdûye, İbn Hayyân, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, İbn Ebû Dâvûd, Nevevî, Âcurrî, Alemüddin es-Sehâvî, İbnü'l-Cezerî, Hüzefî, Nehhâs, Ebû Amr ed-Dânî, Râgıb el-İsfahânî, İbn Kuteybe, İbn Cinnî, Hattâbî, Rummânî, Bâkîllânî gibi âlimlerin tefsir, hadis, fıkıh, lugat, kıraat, resm-i hat, ahkâm ve tarihle ilgili kitaplarından faydalanılan eser (*el-İtkân*, I, 18-21), birbirine yakın konular birlikte ele alınarak seksen başlık (nevi) halinde düzenlenmiştir.

Konular işlenirken önce aynı konuda eseri bulunan müellif ve eserleri zikredilerek değerlendirilmiş, ilgili meseleler âyet ve hadisler ışığında, bunlarda yoksa âlimlerin sözlerinden deliller getirilerek çözümlenmiş, faydalanılan kitaplardan özet metinler aktarılmıştır. Farklı görüşler nakledildikten sonra müellif kendi görüşünü ortaya koymuş, haberlerin kaynak ve isnadını belirtmiştir. Hadisler senetleriyle verilmiş, sıhhatleri üzerindeki değerlendirmeye ise araştırmacıya bırakılmıştır (Abdülhâfız Fergalî el-Karnî, s. 112).

el-İtkân'da konular birbirinden farklı hacimlerde işlenmiş olup sayfalarca tutanları bulunduğu gibi bir iki sayfa kadar olanları da vardır. Kur'an'ın nüzûl sebepleri, isimleri, sûre adları, Kur'an'ın toplanması, tertibi, sûre, âyet, kelime ve harf sayıları, isnad dereceleri, kıraatler, tecvidle ilgili konular, tilâvet âdâbı, tefsir metodolojisi, müfessirlerin tabakaları, sûrelere dair tefsir rivayetleri ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Konular arasında ayrıca "tenbih, fer", fasl, teznîb, fâide, mesele" gibi başlıklar altında çeşitli bilgiler verilmiştir.

Eser, ilk defa Mevlevî Beşîrüddin ve Nûrulhak tarafından Aloys Sprenger'in bir tahliliyle birlikte neşredilmiş (Kalküta

1852-1854), daha sonra Mısır'da yayımlanmış (Kahire 1278, 1279, 1287, 1306), ayrıca kenarında Bâkîllânî'nin *İ'câzû'l-Kur'ân*'ıyla birlikte basılmıştır (Kahire 1317, 1318, 1370/1951). Bunun dışında *el-İtkân*, Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm'in tahkiki (Kahire 1387/1967, 1405/1985) ve Mustafa Dîb el-Bugâ'nın ta'likiyle (Beyrut 1407/1987) iki cilt halinde yayımlanmıştır. Sakıp Yıldız ve Hüseyin Avni Çelik eseri *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an: Kur'an İlimleri Ansiklopedisi* adıyla Türkçe'ye çevirmişlerdir (İstanbul 1987).

BİBLİYOGRAFYA :

Süyûtî, *el-İtkân* (Ebû'l-Fazl), I, 3-14, 18-21; a.mlf., *et-Taḥbîr fi 'İlmi't-tefsîr* (nşr. Fethî Abdülkâdir Ferîd), Riyad 1402/1982, s. 27-29; ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 11-13; Serkis, *Mu'cem*, I, 1074; Abdülhâfız Fergalî el-Karnî, *el-Hâfîz Celâlüddin es-Süyûtî*, Kahire 1990, s. 108-122; İyâd Hâlid et-Tabbâ, *el-İmâmü'l-Hâfîz Celâlüddin es-Süyûtî*, Dimaşk 1417/1996, s. 113, 114; Abdülkadir Karahan, "Süyûtî", *İA*, XI, 261.

MEHMET ALİ SARI

İTKÂNÎ

(الإتقانی)

Kıvâmüddîn Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbî el-İtkânî (ö. 758/1357)

Hanefî fakihî.

19 Şewal 685 (8 Aralık 1286) tarihinde Seyhun nehri civarında bulunan Fârâb şehrine bağlı İtkân kasabasında doğdu. Bazı kaynaklarda adı Lutfullah olarak zikredilir (Süyûtî, I, 459; Leknevî, s. 50). Hanefî fıkıhına olan vukufu ve bu mezhebe taassup derecesindeki bağlılığı sebebiyle "Ebû Hanîfe" lakabıyla da anılır. Kendisi gibi babası ve dedesinin adlarıyla birlikte kaydedilen "Emîr" sıfatından yönetici bir aileye mensup olduğu anlaşılmaktadır. İtkân'da öğrenim gördü ve Ahmed b. Es'ad el-Harîf'anî'den ders aldı, ayrıca Nişâbur'da Ebû'l-Berekât en-Nesefî'nin derslerini takip etti.

Hanefî fıkıhında ve Arap dilinde döneminin önde gelen âlimlerinden biri olan İtkânî 720'de (1320) Dimaşk'a, aynı yıl hacca, ardından Kahire'ye ve Bağdat'a gitti. Bağdat'ta kadılık ve Meşhed-i Ebû Hanîfe'de müderrislik yaptı. 747 (1346) yılında ikinci defa gittiği Dimaşk'ta Zehebî'den sonra Dârü'l-hadîsî'z-Zâhiriyye ve Genciyye Medresesi'nde müderrislik görevlerinde bulundu. Burada, bir akşam namazında arkasında namaz kıldığı imanın muhtemelen Şâfiî mezhebine men-

şup olması sebebiyle rükûdan kalkarken ellerini kaldırmasına sinirlenip namazını iade etmiş ve imamla tartışmaya girmiştir. Konuyla ilgili bir risâle de telif eden İtkânî'ye Şâfiî fakihi Takıyyüddin es-Sübki karşı çıkmış ve eserine reddiye yazmıştır. Bu olaylardan sonra İtkânî'nin itibarını kaybettiği ve görevden alındığı nakledilmektedir. Kaynaklarda 757 (1356) yılında Kahire'ye gidişi bu olaylara bağlanmakta, Memlûkler'in önde gelen askerî şahsiyetlerinden Sargatmış'ın İtkânî'ye sahip çıkarak onu yaptırdığı medreseye müderris tayin ettiği ve sadece Hanefî fıkhnı okutmasını, ayrıca *el-Hidâye*'yi şerhetmesini istediği belirtilmektedir. Kahire'de el-Câmiu'l-Mârdîni'de de ders veren İtkânî'nin yetiştirdiği öğrenciler arasında en meşhuru defalarca Halep ve Dimaşk kadılığına getirilen Ebû'l-Velid İbnü's-Şihne'dir. İtkânî 11 Şevval 758'de (27 Eylül 1357) Kahire'de vefat etti. Kendisine verilen "Kâtib" unvanından da anlaşılacağı üzere aynı zamanda hattat olan müellifin istinsah ettiği eserlerden biri Ebû Zeyd ed-Debûsî'ye ait *Takvîmü'l-edille*'dir (715/1315; bk. Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 690, vr. 261^a).

Asabi mızacı, kendini beğenmesi ve aşırı mezhepçilik taassubu sebebiyle İtkânî'nin seviyesiyle bağdaşmayacak olumsuz tavırlar sergilediği nakledilir (Leknevî, s. 50-51). Her ne kadar Takıyyüddin et-Temîmî, bunları çağdaş âlimlerin birbirleri hakkında söyleyebilecekleri türden asılsız iddialar olarak kabul etmek istiyorsa da (*et-Tabakâtü's-seniyye*, II, 223) gerek eserlerinde hasımlarına karşı kullandığı üslûp gerekse kaynakların ittifakla naklettikleri bazı bilgiler iddiaları doğrular mahiyettedir (Leknevî, s. 51).

Eserleri. 1. *et-Tebyîn*. Ahsikesî'nin *el-Muntehab fi uşûli'l-mezheb* adlı eserinin şerhidir. 716 (1316) yılında tamamlanan kitabın birçok nüshası mevcut olup (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 508-509, Lâleli, nr. 745, Fâtih, nr. 1311; TSMK, III. Ahmed, nr. 342) Sâbir Nâsir Mustafa Osman tarafından Ezher Üniversitesi'nde doktora tezi olarak edisyon kritiği yapılmıştır (1400/1980). 2. *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân* (Süleymaniye Ktp., Damad İbrâhim Paşa, nr. 625-626; Esad Efendi, nr. 827-832; İsmihan Sultan, nr. 154-159; Yenicami, nr. 490-502). Hanefî fıkhnına dair en muteber kaynaklardan olan *el-Hidâye*'nin şerhidir. Mukaddimede kaydedildiğine göre müellif 721 (1321) yılındaki Kahire ziyaretinde şerhe başlamış, Bağdat ve Arrân'da ça-

lışmalarını sürdürmüş, nihayet Dimaşk'a ikinci gelişinde 747 Rebülevvelinde (Temmuz 1346) eseri tamamlamıştır. 3. *Risâle fi terki ref'i'l-yedeyn* (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 2269/3; Lâleli, nr. 3706/15; Lala İsmâil, nr. 98/9). Namazda rükûdan önce ve sonra alınan tekbirle ellerin kulak hizasına kaldırılması konusundaki tartışmayla ilgilidir. 4. *Kaşîdetü's-Safâ ma'a şerhihî* (Süleymaniye Ktp., Damad İbrâhim Paşa, nr. 1151/3; Hacı Mahmud Efendi, nr. 3930/1). Arap dili gramerine dair olan bu eserin hem metni hem de şerhi İtkânî'ye aittir. Eserin metni *Fünûn Şelâşe* içinde basılmıştır (İstanbul 1297, s. 16-20). 5. *eş-Şâmil fi şerhi Uşûli'l-Pezdevî*. Pezdevî'nin *Kenzü'l-vuşûl* adlı eserinin en geniş şerhlerinden biridir. Bazı kaynaklarda eksik kaldığı belirtilmekteyse de müellif hattı olması muhtemel bir nüshadan (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 487, vr. 1^a; ayrıca bk. Cârullah Efendi, nr. 485, 488, 489, 500) 25 Şâban 753 (6 Ekim 1352) tarihinde Kahire'de tamamlandığı anlaşılmaktadır. 6. *Verdetü'l-ervâh fi'l-esmâ'i'l-merviyye fi'l-mü'enneşeti's-semâ'iyye* (Süleymaniye

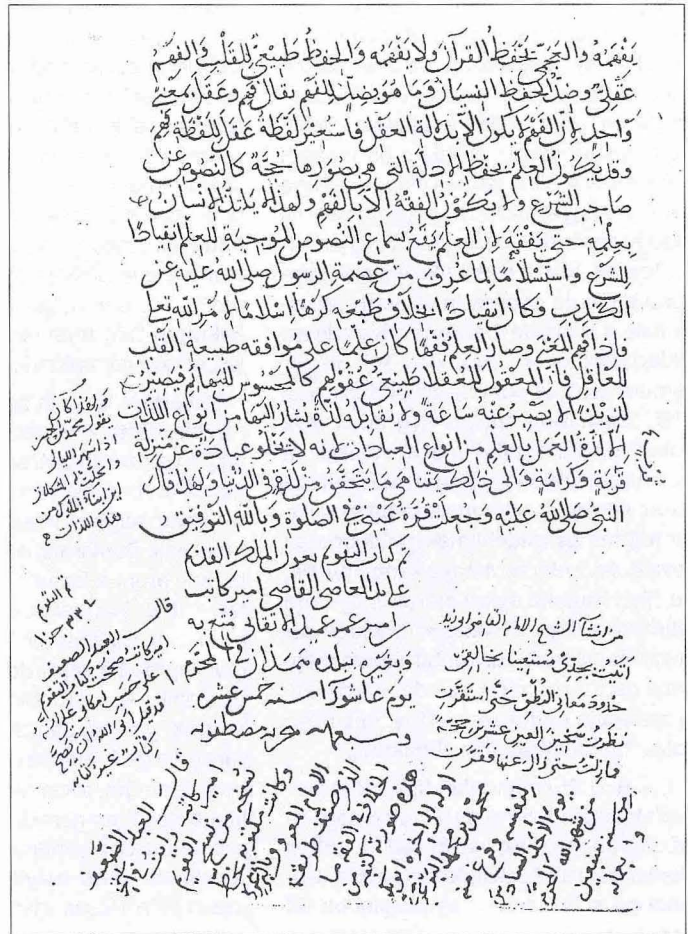
Ktp., Lala İsmâil, nr. 706/23). 7. *el-Lübâb fi 'ilmi'l-hisâb* (Süleymaniye Ktp., Yenicami, nr. 301/6). 8. *Dürer (Manzûmetü Dürer)* (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 1328/1, müellif hattı). Sirâceddin Muhammed b. Muhammed es-Secâvendî'ye ait *el-Ferâ'izü's-Sirâciyye*'nin manzum şekli olup 710 (1310) yılında Buhara'da kaleme alınışından kırk yıl sonra Sargatmış'a takdim edilmiştir. İtkânî'nin kaynaklarda *Risâle fi 'ademi şihhati'l-cum'a fi mevzi'ayn mine'l-Mısr* adlı bir eseri olduğu da kaydedilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muğiyye*, IV, 128-129; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, 414; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, X, 235-236; İbn Kutluboga, *Tâcü't-terâcim* (nşr. M. Hayr Ramazan Yûsuf), Dimaşk 1413/1992, s. 138-140; Süyûtî, *Buğyetü'l-uv'ât*, I, 459-460; Taşköprizade, *Miftâhu's-sa'âde*, II, 267-268; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, II, 221-224; *Keşfü'z-zunûn*, I, 868; II, 1849, 2032; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli'*, I, 158-159; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 50-52; Brockelmann, *GAL*, I, 466; II, 95; *Suppl.*, I, 645; II, 87; Abdullah Mustafa el-Merâgî, *el-Fet-hu'l-mübîn*, Beyrut 1394/1974, II, 172-173; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkhn Âlimleri*, Ankara 1990, s. 79-80.

AHMET ARGÜNDÜZ

İtkânî'nin
hattıyla
Debûsî'nin
*Takvîmü'l-
edille* adlı
eserinin
istinsah
kaydının
bulunduğu
son sayfa
(Süleymaniye Ktp.,
Lâleli, nr. 690)